

УДК 28(477)

Перфільєва А.О., Дніпропетровський національний університет

Перфільєва Анастасія Олександрівна – здобувачка кафедри політології Дніпропетровського національного університету.

Релігійні чинники індігенізаційних процесів у сучасній Україні

У статті розглядаються релігійні чинники індігенізаційних процесів у сучасній Україні, їхні причини та наслідки.

The issue contains the information about religious reasons of indian-genesious processes in modern Ukraine, their causes and effects.

Кількість релігійних, філософських концепцій – це кількість спроб відповіді людини на питання про саму себе. Так звані світові релігії, напевно, були більш переконливими для більшості. Релігія й церква, як її інститут, допомагають людині у вирішенні питання ідентифікації самої себе. Питання визначення власного “я” невід’ємне від людини внаслідок необхідності раціонального підходу до вирішення своїх життєвих повсякденних буденних проблем, які інколи виявляються невленими без відповіді на питання “Хто або що я?” Релігія намагається дати відповіді на подібні питання. Вона проводить головну відмінність між віруючими та невіруючими, між своїми та іншими, саме тому вона допомагає людям у визначенні ідентичності. Сьогодні релігійне відродження постає найсуттєвішим і головним способом відтворення ідентичності у світі. Не-західний світ відштовхується від релігійної ідентичності і прямує до іден-

тичності національної, культурної, цивілізаційної, стверджуючи власну цінність в умовах тиску західного універсалізму на шляху модернізації. Завдяки цьому процесу люди знов відкривають історичні ідентичності або створюють нові.

В цілому сучасні рухи за релігійне відродження не відкидають урбанізацію, індустріалізацію, розвиток, капіталізм, науку і технологію, не відкидають значення цих факторів для організації суспільства. Вони приймають модернізацію і ті зміни, що вона приносить з собою, проте вони не приймають вестернізації. Не-західні релігії постають найбільш потужним проявом антизахідних настроїв у не-західному суспільстві. Цікавим в цьому контексті постає розмежування православ’я як одного з напрямів християнського вчення від “суто західних” гілок християнства.

Релігія, як і Церква, якщо мова йде про країни з домінуванням релігійної ідентичності, пос-

тає досить неоднозначним чинником процесу індігенізації. За своєю природою релігія виявляється сутнісною формою традиції, саме тому вона не може не знаходитися в опозиції до анти-традиційного світогляду, що відповідно обумовлює той факт, що анти-традиційний світогляд завжди виявляється антирелігійним [1, с. 63-64]. Як рушійна сила індігенізації релігія опиняється в тих суспільствах, де метою політизації релігії стає не повернення до минулого і не консервація архаїчних елементів сьогодення, а прагнення провести вдалу модернізацію суспільства на основі мобілізаційної моделі наздоганяючого розвитку при збереженні національної незалежності та культурної самобутності. Найяскравішим прикладом такого розвитку події є невдала модель модернізації, що її намагався реалізувати шахський уряд в Ірані, котра спричинила ісламську революцію 1979 року.

Можна говорити про те, що за свою історію релігія, принаймні двічі, опинялася у вирі процесів індігенізації. Кожна з цих хвиль мала свої особливості і підкорялася певним законам і цілям. Перша хвиля індігенізації не стосується безпосередньо процесів модернізації чи то вестернізації, а пов'язана з прагненням закріплення Церкви на територіях з новонаверненим населенням. З самого відкриття не-західних територій Церква прагнула "заволодіти" душами населення нового світу або Сходу. Для полегшення цього була запропонована політика індігенізації для західного християнства. Ця політика визначалася як головна стратегічна лінія Церкви у колоніальних територіях з другої половини XIX століття. Саме Церкві ми завдячуємо появою загалом такого терміну, як індігенізація, що позначає сьогодні процес суто світського характеру. У той же час нині Церква виявляється одним з можливих агентів процесу індігенізації вже у його сучасному розумінні.

В Україні церква протягом тисяч років свого існування виконувала роль центру християнського життя, формуючого обличчя українського народу, його світогляду, характеру та ідей, змісту і форму релігійних творів духовної і матеріальної культури [2, с. 75]. З розбудовою незалежної української держави це історичне значення церкви привертає усе більшу і більшу увагу з боку сучасних політиків і суспільства взагалі. Саме звернення до церкви як берегині національної, культурної ідентичності українців зумовлює інтерес до розгляду цього процесу у кон-

тексті загальносвітової тенденції релігійного відродження, так званого "la revanche de Dieu".

З другої половини XX століття релігія звертається до нових орієнтирів, коли за мету приймаються не світські тенденції, а повернення священних основ для організації суспільства – прибігаючи до зміни задля цього суспільства, якщо необхідно [3, с. 139]. Для України подібний підхід не виявляється пов'язаним із пропагандою відмови від модернізації, що перетерпіла невдачу, пояснюючи її провал і тупикове положення відходом від Бога. Хоча окремі релігійні фанатики і кричать про провал "великого експерименту" саме в зв'язку з цим, якщо розглянути, що відбувалося в нашій країні у світлі спроби не-традиційної модернізації суспільства. Нинішня ситуація тяжіє більш до процесу "релігійонізації" дійсності. Суспільство, що переживає період трансформації, шукає свою духовну опору, звертаючись до релігії. Процес, в принципі, закономірний для країни, що модернізується, переживши крах ідеології. Християнство, і зокрема православ'я, як його укорінений на території України напрям, притягує до себе усе більшу кількість людей. Сьогодні можна говорити про моду на релігійність, причому моду на традиційну релігійність, тобто – православну. Колись церква в Україні була не тільки культовим храмом, місцем молитви і релігійного життя, але і місцем світських зборів і свят. І нині багато діячів церкви, пам'ятаючи про це, намагаються налагодити взаємини зі світською стороною життя своїх парафіян. Проте дуже складно налагодити цей процес в умовах світської держави, що розбудовується на засадах ліберальної демократії. Через те, що церква для православного – місце покорі Богу, страху перед гріхом і судом Усевишнього [2, с. 76]. Як же за сучасних умов забезпечити шлях до Бога колишньому атеїстичному суспільству?

У взаєминах із зовнішнім світом православ'я завжди орієнтувалася на декларацію непричетності і по можливості виключення зовнішнього з церковного життя. Це не тільки закон монастирів, це правило храмової громади. Але повсякденні тривоги, турботи життя парафіян не можуть бути залишені так просто поза увагою. Виникає необхідність погоджувати їх з релігійними настановами. У той же час слід зазначити, що величезний підйом прихильності й уваги з боку українців до православ'я не пов'язаний з поновленням колишніх повсюдних традицій,

обов'язкового регулярного відвідування служб та правил поведінки. Суспільство зацікавлене релігією, але воно не підлаштовується до неї, а релігійні інститути підспудно підлаштовуються до суспільства. Цей процес дуже складний і майже непомітний. Зі скрипом він просувається усередині православної церкви. У самій церкві це викликає дуже суперечливі думки і навіть конфлікти. Але церковне життя приховане від суспільства. Ми не маємо на увазі проблеми матеріального характеру, тобто відсутності засобів на щось: ремонт, прикрасу храму, одяг, церковне начиння, недільну школу. Це на поверхні. Саме нематеріальна сфера церковного життя є прихованою і пильно стереженою церковними ієрархами: відносини, норми спілкування та організації, встановлені усередині церковної організації. Те, що доступно мирським, і те, що вони можуть бачити, далеко не завжди відбиває справжнє положення справ. Церковне, внутрішньоцерковне життя в Україні переживає дуже складні часи, і справа не тільки в розколі – це очевидно. Проблема саме в процесах зв'язку релігії із сучасністю. Як залишитися цікавим для тієї кількості невіруючих, а лише “співчуваючих”, що зараз у такій приголомшуючій кількості повалили до церков на свята? Для того, щоб відповісти суспільству на його питання і запити, церква повинна бути “розмірна” у своєму розвитку часу, його турботам, проблемам, відповідати особливостям сучасної дійсності. Для того, щоб відповісти суспільству на його питання, виправдати надії і сподівання, церкві потрібно бути мудрою не винятково досвідом майже двох тисячоліть свого існування, а мудрою “по-сучасному”, в трактуванні, розумінні нинішніх перипетій світового розвитку. Це покладає на церкву, і насамперед на те духовенство, що відповідає за догмати, дуже складне завдання. Рациональне трактування дійсності необхідно пов'язати і опрацювати згідно з церковними догматами, зберігаючи чистоту віри. Залишитися сучасною, не впасти в догму. Це обумовлює процеси, що відбуваються усередині українських традиційних християнських церков.

Проблема зв'язку релігії і сучасних умов життя суспільства в соціальній, економічній, політичній сферах існувала завжди. Але нинішні умови характеризуються особливою напруженою саме внаслідок масового звертання населення до релігії. Заповнюючи вакуум, що утворився після колапсу ідеології, релігійне відродження запов-

нило країну. Безперечно, не можна говорити про повальний перехід від атеїзму до віри в Бога, у тому розумінні, що є **цінним для нашої церкви**. Але цей інтерес можна наділити ознаками тієї форми, що виявиться прийнятною для ортодоксів православ'я. Ця думка не може не тяжити над “стовпами” церковної організації. Традиційне для України християнство здобуває нових сил і нового значення. Хоча цей процес гальмується розколом усередині провідної конфесії – православ'я.

Церковні ієрархи прекрасно усвідомлюють те, що якщо традиційна (тобто православна) віра не зможе задовольнити духовні потреби суспільства, що переживає модернізаційні зміни, то люди звернуться до емоційно придатного для них імпорту. Православ'я, усвідомлюючи цю загрозу, переймає естафету в ідеології, і релігійний націоналізм приходить на зміну націоналізму світському, як зазначав, характеризуючи сучасний стан релігійного відродження, відомий американський дослідник С. Хантінгтон. Свідченням цього постає агресивність лідерів нашої церкви стосовно місіонерської діяльності нетрадиційних церков, сект, вірувань. Церква намагається всіляко стримувати місіонерську діяльність, яку розглядає як конкурента відродженим православним церквам. Православ'я усвідомлює сьогодні, що воно, покалічене комуністичним гнітом, не здатне цілком розгорнути свої можливості у питанні звільнення свідомості громадян від привнесених елементів, нав'язувань чужих і далеких світоглядних концепцій. Воно енергійно і часом агресивно відповідає на активність “нових” і сторонніх церков на території, що розглядається ним як споконвічна православна земля. Тому нинішній процес відродження традиційних релігійних вірувань співпадає в Україні з експансією інших релігій, які фактично “наступають на п'яти” традиційникам, жадаючи підхопити ініціативу “духовної допомоги суспільству, що модернізується”, у разі якщо хтось із них схибить на цьому шляху.

Загалом “фундаментальний релігійний приплив... формує людське життя наприкінці ХХ сторіччя. Десекуляризація світу є одним з головних соціальних факторів наприкінці ХХ століття” [3, с. 140]. Україна йде в ногу з усіма в цьому процесі. Відродження релігійності в Україні можна розглядати в ланцюзі загальносвітових процесів індигенізації, хоча визначені особливості релігійного відродження зумовлюють відмін-

ності впливу на зазначені процеси. Для нас представляється важливим відзначити той факт, що сама церква усвідомлює свою протидію процесам вестернізації. Трактуючи вплив Заходу на традиційно православні території не стільки як боротьбу з комуністами, скільки як підтримку їх як інструмент руйнування історичної Росії [4, с. 200], російська православна церква в цих умовах стала “плодом творчого сприйняття християнською проповіддю традицій місцевої культури” [4, с. 203]. Унаслідок цього православ’я виступає проявом самобутності і тієї своєрідності, що відрізняє вірних від інших християн, у тому числі від християн Заходу. Цей факт вкупі з усвідомленням церквою своєї ролі саме у справі “негативної реакції на американізм” створює визначальні умови індигенізаційних процесів, спровокованих церквою, на українській території.

Те, що держава Україна як елемент міжнародної політичної системи не випала з загального контексту світових процесів, свідчить про те, що ми на даному етапі не є в черговий раз об’єктом

якогось експерименту. І через аналіз процесів глобального розвитку земної цивілізації цілком реально можна прогнозувати розвиток української політичної реальності, не забуваючи, а постійно утримуючись саме на “українському ґрунті”, у ході запропонованої екстраполяції, пам’ятаючи, що у різних країнах релігійне відродження обумовлене різними факторами. На теренах України релігійне відродження, по-перше, набуває ознак допоміжної сили у процесі національної ідентифікації, а вже потім виступає у ролі активізатора процесу протидії вестернізованого варіанту модернізаційних змін. Таким чином, можна констатувати, що український варіант “la revanche de Dieu”, зважаючи на особливості загальносистемної трансформації, що триває, виявляється поки що переважно наслідком модернізації, а не індигенізації. Проте, незважаючи на домінування у суспільстві прозахідних настроїв, не слід забувати про можливість підсилення антизахідних пропозицій, скерованих українською православною церквою.

Література

1. Генон Р. Кризис современного мира / Пер. с фр. под ред. А.Г. Дугина. – М.: Историко-религиозная ассоциация “АРКТОГЕЯ”, 1991. – 160 с.
2. Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – 106 с.

3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО “Издательство” АСТ”, 2003. – 603 с.
4. Кураев А. Наследие Христа. Что не вошло в Евангелия? – М.: ФОНД “БЛАГОВЕСТ”, 1998. – 220 с.

Надійшла до редколегії 17.09.2003 р.